

جایگاه «شتر» در معیشت و فرهنگ

سید علیرضا هاشمی

مقدمه

در جوامع کویری و بیابانی، نقش شتر از اهمیت قابل توجهی برخوردار است؛ آن‌طور که برای سرشماری آن مانند انسان‌ها از واحد شمارش «نفر» استفاده می‌کنند. وجود یک شتر حیات‌بخش و تضمین‌کننده زندگی و معیشت انسان‌های کویری بوده و هست. از زمانی که بشر با حرکت، جابجایی و کوچ، به منظور ساختن شرایط بهتر زیست و زندگی، به اهلی کردن حیوانات روی آورد؛ شتر یکی از نخستین حیوان‌هایی بود که برای بهره‌مندی از ویژگی‌های آن توسط انسان اهلی شد.

در تاریخ تمدن بشر به‌ویژه در قاره‌های آسیا و آفریقا، شتر سهم چشم‌گیر و قابل توجهی در معیشت، اقتصاد، حمل و نقل، بازرگانی و نیز در جریان جنگ‌ها و فرهنگ داشته است.

در ایران نیز استفاده از شتر سابقه‌ای دیرینه دارد و مردمان مناطق مرکزی و جنوبی از دیرباز از گُرک، مو، شیر و گوشت شتر استفاده می‌کردند و به مدد این حیوان راه‌ها و کاروانسراها را برای حمل بار و دادوستد می‌پیمودند.

شتر حیوانی نیرومند و تنومند با توش و توان بالا، از خانواده شترسانان، نشخوارکننده و با دست و گردنی دراز است و بر پشت خود یک یا دو کوهان دارد که ساختار آن از پیه و چربی تشکیل شده است. این حیوان به دلیل دستگاه خاص گوارشی منحصر به فرد، با کمترین هزینه نگهداری، بی‌ارزشترین گیاهان - از لحاظ تغذیه‌ای - را تبدیل به سلولز و انرژی می‌کند. این درحالی‌ست که در شرایط کم‌آبی نیز این حیوان تا مدت‌ها هیچ نیازی به آب ندارد. بدین خاطر از این حیوان به «سرمایه‌ای سرگردان در کویر» یاد می‌کنند.

ضمن آنکه شتر به عنوان حیوانی سودرسان و بی‌آزار که با آب و غذای کم به بهبود زندگی انسان کمکی قابل توجه می‌کرده؛ از سال‌ها دور، ارزش و احترام بسیاری نزد مردمان و به‌خصوص کویرنشینان داشته است؛ به طوری که از جنبه فرهنگی نیز مقام شتر به اندازه‌ای اهمیت داشته که شترآزاری در فرهنگ مردم کاری نکوهیده شمرده می‌شود. از این رو شتر یکی از حیوانات مانوس با فرهنگ ایرانی است.

در مطلب پیش‌رو، به برخی الگوهای معیشتی و اقتصادی و جلوه‌های فرهنگی و تاریخی این حیوان سودمند نزد مردم مناطق کویری و صحرایی اشاره می‌شود.

سابقه تاریخی

شتر در شمار دام‌هایی است که در حدود سه هزار سال پیش از میلاد بین ترکستان و منچوری اهلی شده (دیگار، ۱۳۸۵: ۱۸۲) و از آن پس همواره یار و مددکار بشر بوده است. اما برخی مدارک تاریخی، دیرینگی پیدایش آن را به چهار هزار سال پیش از میلاد می‌رسانند (حکیمی، ۱۳۷۴: ۱/۱۷۶). از این رو در میان گونه‌های متعدد حیوانات، شتر سودمندترین و مفیدترین و پس از اسب و سگ، اهلی‌ترین و بردبارترین جانوری است که بشر آن را شناخته و به کار گرفته است (مصطفوی، ۱۳۷۷: ۱).

در اوستا، کتاب ورجاوند و سپند زرتشتیان، نوشته‌های زیادی درباره شتر دیده می‌شود و نگهداری از شتر سفارش شده است. در ایران باستان داشتن شتر فراوان، از افتخارهای فرد بوده است، چون این حیوان در صلح و جنگ برای جابجایی خوراک و غنیمت‌ها سودمند بوده است و پادشاهان بیشتر میزان باج و خراج خود را به شمارگان شترها، بار آنها و وسایل با ارزش برآورد می‌کردند.

در تخت جمشید، نقش برجسته‌هایی بر دیوارها دیده می‌شود، که یکی از آنها نشان‌دهنده به خدمت رسیدن گروه‌هایی از مردم ایران به نزد شاه است، که به همراه خود یک شتر دوکوهانه برای پیشکش نمودن به شاه ایران همراه دارند. یعنی «از تصاویر بر جای مانده از کتیبه‌ها و سنگ‌نوشته‌های دوره هخامنشی به فراوانی وجود شترهای دوکوهانه در ایران پی می‌بریم» (گیرشمن، ۱۳۶۶: ۸۶).

در نوشته‌های دیگر تاریخی آمده است، پیش از اینکه تازیان بر سرزمین فرارودان (ماوراءالنهر) چیره شوند، در این سرزمین، سکه‌هایی به نام سکه‌های خوارزمی رواج داشته است که برخی از این سکه‌ها دارای نقش‌های آتشکده و پادشاهان بوده و برخی دیگر شتری بر آن نقش بسته بود، که نقش شتر بر روی این سکه‌ها می‌تواند ما را از ارزش فراوان این دام در زندگی روزمره‌ی سرزمین فرارودان آگاه سازد. و تا آنجا که پژوهشگران آگاهند در میان سکه‌های باستانی به جز سکه‌های خوارزمی، سکه‌ی دیگری یافت نشده است که نقش شتر بر آن نقش بسته باشد.

در داستان‌ها آمده است، هنگامی که نادرشاه افشار از برای گرفتن هندوستان رهسپار آن دیار بود، با لشکری انبوه از فیل سواران روبرو شد، برای روبه‌رویی با آنان، با سرداران خود همپرسگی کرد و در پایان دستور داد که شترهای لشکرش را گردآورده و بر پشت آنان چادری ببندند و چادر را آتش بزنند و این گونه بود که شترهای نادرشاه از آتش ترسیدند و به سوی لشکر هند رَم کردند و فیل‌ها نیز به نوبه‌ی خود با دیدن شترهایی که بر پشت خود آتش می‌بردند، رَم کرده و لشکر هند را زیردست‌وپای خود نابود کردند و این کار شکستی بزرگ برای هندی‌ها به‌دنبال داشت.

همچنین شتر حیوانی است که در قرآن مجید از آن چندین بار به‌عنوان آیاتی از آفرینش یاد شده است. به طوری که در آیات مختلفی از قرآن به شترها و اسامی مختلفی از آن‌ها اشاره شده و در احادیث نیز به فواید محصولات جانبی شتر تأکید شده که نشان‌دهنده اعجاز خلقتی این جاندار است (نک: آیت، ۱۳۹۵: ۳۶-۴۳).

خصوصیات جسمانی شتر

شتر حیوانی است با گردنی بلند و افراشته که در قسمت وسط گردنش کمی انحنا دارد. چشمانی بزرگ و از حدقه بیرون زده دارد که مژه‌های بلند آن را در برابر گرد و غبار توفان‌های شن و ماسه محافظت می‌کند. سوراخ‌های بینی شتر با بریدگی از دو طرف، شکاف‌دار است که با نشخوار کردن و دوییدن باز و بسته می‌شود و شتر می‌تواند بهتر تنفس کند. گوش‌های شتر کوچک و پوشیده از مو است. دم شتر ۷۰ تا ۸۰ سانتی‌متر طول دارد و ضخامت ریشه دم به ۵ سانتی‌متر می‌رسد. همچنین ضخامت نوک دم شتر ۲ سانتی‌متر است. مهم‌ترین قسمت اندام شتر، پاهای پهن آن است. در کف پاهای شتر بالشتک گرد و محکمی قرار دارد که بافتی تجدید شونده دارد و مناسب‌ترین وسیله برای پیمودن شن‌زارها و بیابان‌های پوشیده از ریگ روان است. به جز شتر هر وسیله‌ای در این بیابان‌ها در می‌ماند و شتر به واسطه اندام مناسبی که در قسمت تحتانی پاهای خود دارد از پس عبور از صعب‌العبورترین مناطق کویری نیز برمی‌آید. از این رو در ایران به شتر «کشتی کویر» می‌گویند. هر پای شتر دو ناخن دارد که با مو پوشیده است. شتر ماده یک پستان با ۴ سر دارد که در داخل بدن او جای گرفته است. از جمله بارزترین ویژگی جسمانی شتر وجود کوهان بر پشت این حیوان است. برخلاف تصور عامه در کوهان شتر هیچ مایعی وجود ندارد. بلکه کوهان محل ذخیره بافتهای پوشیده چربی است. در شترهای چاق، کوهان به ارتفاع ۳۰ سانتی‌متر می‌رسد. سفنه نیز بخش دیگری از

اندام شتر است. سفنه مثلی است که با پوستی ضخیم و زمخت، زیر شکم تا قاعده گردن شتر را پوشانده است و شتر هنگام زانو زدن و خوابیدن وزن و هیكل خود را روی سفنه می‌اندازد. شتری که سفنه و سینه‌ای کوچک دارد از نظر شترپروران شتر خوبی نیست چرا که قدرت باربری ندارد. همچنین از نظر شترداران شتر خوب گردنی بلند و افراشته دارد و هنگام راه رفتن سر خود را بالا می‌گیرد به نحوی که پشت کوهان گردن افراشته شتر دیده شود. در ایران شتر سرخ و قهوه‌ای بیش از شترهای سفید، زرد و سیاه پسندیده می‌شود. شتر در فصل زمستان جفت‌گیری می‌کند. البته گاه زمان جفت‌گیری شترها تا بهار ادامه دارد. نشانه‌های حاملگی در شتر ماده ۲ هفته پس از جفت‌گیری نمایان می‌شود. مهم‌ترین نشانه حاملگی شتر ماده سر باز زدن از جفت‌گیری است و معمولاً به نشانه مخالفت با جفت‌گیری در هنگام راه رفتن دم خود را راست نگه می‌دارد. معمولاً شترهای باتجربه این نشانه‌ها را در می‌یابند و از تعقیب و مجامعت با شتر ماده سر باز می‌زنند. دوره بارداری شتر ماده ۱۲ ماه است که گاه تا ۱۳ ماه نیز طول می‌کشد. ۱۵ تا ۳ روز مانده به زایمان در پستان شتر شیر تولید می‌شود. شتر با غلتیدن بر روی خاک زایمان می‌کند و غالباً زایمان شتر بی‌سر و صداست. بچه شتر ۲ ساعت پس از تولد پستان مادر را پیدا می‌کند و آغوز می‌خورد. دوره شیرخوارگی بچه شتر ۶ تا ۸ ماه است و معمولاً در پائیز بچه شتر را از شیر می‌گیرند. بچه شتر از شیر گرفته شده و مادر بچه هر دو تا مدت‌ها ناله سر می‌دهند (Bulliet, 1975: 6-8)، به نقل از ابراهیمی).

نام‌های مختلف شتر

در مناطق مختلف ایران یکی از معیارهای رایج نامگذاری شتر، سن و سال است. اعراب نیز مرسوم‌ترین مبنای نام نهادن شتر را سال حیوان دانسته‌اند و در میان نام‌های فراوانی که برای این دام وجود دارد، نسبت نام‌های مرتبط با سن و سال بیشتر است (نک: فرحان، ۲۰۰۰: ۱۲۹-۱۵۷).

از این رو با توجه به پراکندگی زیست شتر و همزیستی این حیوان با مردمان مناطق گرم و کویری اسامی مختلفی برای این حیوان در نظر گرفته شده است. با توجه به اینکه شتر ماده معمولاً در دی ماه و هر دو سال یک‌بار آبستن می‌شود و مدت باروری این حیوان هم حدود یک سال و بیست روز به طول می‌انجامد به این ترتیب: «در بعضی مناطق بچه شتر را تا یک سالگی «دیلاغ» و از یک سالگی تا سه سالگی، نرها را «لوکچه» و ماده‌ها را «مچی» می‌خوانند و از سه سالگی به بعد به نرها «لوک» و به ماده‌ها «ارونه» می‌گویند» (ناظر عدل، ۱۳۶۵: ۱۰۳).

بر مبنای رنگ نیز شترها اسامی خاصی دارند؛ مثلاً خولی (خُلّی): منسوب به خُل؛ خاکستری که بیشتر به سفیدی می‌زند؛ و رنگی بین قهوه‌ای تیره و سفید است. سرخ آتشی: سرخ پر رنگ. سرخ شغالی: شتری که به رنگ سرخ مانند شغال است. سوز: رنگ شتری است بین سیاه و زرد (یا قهوه‌ای) که به سبزی می‌زند. سوز صفرا: رنگ شتری است بین سیاه و زرد (یا قهوه‌ای) که به سیاهی می‌زند. سیاه کلاغی: شتر به رنگ سیاه براق که مانند رنگ کلاغ است و صفرا: شتری را گویند که به رنگ قهوه‌ای تیره (سوخته) است (عامری و طباطبایی، ۱۳۹۶: ۲۲۸).

استفاده‌های شتر برای انسان

۱- در باربری: در قرن‌های گذشته حمل و نقل کالا از شهری به شهر دیگر توسط کاروان‌های شتر صورت می‌گرفته است و این کاروان‌ها بسته به حجم کالایی که جابه‌جا می‌کردند از ده‌ها شتر تا چند صدها شتر را شامل می‌شده است و هر چه تعداد شتران و افراد کاروان بیشتر می‌شد، از احتمال حمله راهزنان به کاروان کاسته می‌شد. برخی از کاروان‌ها که کالاهای مرتبط با دربار شاهان و یا اشخاص پر نفوذ را جابجا می‌کرد از حمایت لشکریان و سربازان نیز بهره‌مند می‌شدند و چنین کاروان‌هایی توسط «امیر التجار» سرپرستی می‌شده است. این کاروان‌های راه‌های بسیار طولانی را می‌پیمودند و کالاهای خود را از کشورهای متعدد گذرانده و به مقصد می‌رساندند. راه ابریشم از راه‌های بسیار طولانی بود که از چین آغاز می‌شد و به اروپا منتهی می‌شد و در این مسیر کاروان‌ها معمولاً به کار حمل و نقل ابریشم و سایر کالاها می‌پرداختند.

۲- در سواری: در گذشته رفت و آمد بین شهرها با استفاده از اسب و قاطر و شتر و الاغ صورت می‌گرفته است و در صورتی که افراد برای پیمودن مسیر عجله داشتند از اسب استفاده می‌کردند و در صورتی که برای رسیدن به مقصد عجله چندانی نبود از شتر استفاده می‌شد. اغلب کاروان حجاج که عازم مکه و مدینه بودند، برای پیمودن این مسیر طولانی از شتر استفاده می‌کردند؛ زیرا که شتر می‌توانست به راحتی بیابان‌های بی آب و علف بین راه را تحمل نموده و آنان را سالم به مقصد برساند. ضمناً شترداران با قرار دادن کجاوه بر روی پشت شتر اقدام به سوار نمودن بانوان می‌نمودند.

۳- در کشاورزی: در حال حاضر در بسیاری از کشورهای توسعه نیافته آفریقا که از تکنولوژی مدرن نظیر تراکتور و یا کمباین برای عملیات کشاورزی استفاده نمی‌شود، از شتر برای عملیات شخم زنی استفاده می‌شود.

۴- در نمایش سیرک‌ها: با توجه به این که بسیاری از اروپائیان در طول زندگی خود شتر ندیده‌اند. از این رو مشاهده شتر یک کوهانه و دو کوهانه برای آنان خالی از لطف نیست و به همین علت در بسیاری از سیرک‌هایی که در کشورهای اروپائی به راه می‌افتند؛ این حیوان به نمایش گذاشته می‌شود. بدیهی است که در این سیرک‌ها معمولاً شتران آموزش دیده که کارهای مختلفی انجام می‌دهند به نمایش در می‌آیند و این گونه نمایش‌ها مورد علاقه فراوان کودکان است.

۵- در مسابقات و جنگ‌ها: در بسیاری از کشورهای آفریقایی عربی و آسیای میانه، مسابقات شتر سواری و جنگ شتر رواج دارد. مسابقات جنگ شتر معمولاً در مراسم خاصی نظیر عروسی‌ها و یا جشن‌ها برگزار می‌شود. در این مسابقات دو شتر نر (لوک) را که در دوره تحریک جنسی هستند به جان هم می‌اندازد و به تماشای جنگ آنان می‌نشینند. در چنین مسابقاتی معمولاً شرط‌بندی و گروبنندی رواج دارد و داورهایی برای داروی مسابقه انتخاب می‌شوند.

۶- در تغذیه: سالیان دراز است که آدمی از گوشت شتر استفاده می‌کند. در برخی از کشورهای جهان نظیر سومالی و سودان بالاترین میزان مصرف گوشت شتر دیده می‌شود. خوردن گوشت شتر در بسیاری از روایات و احادیث وارد شده است. همچنین در بسیاری از جوامع بشری اعتقاد بر این است که شیر شتر دارای خواص معجزه آسا می‌باشد به همین منظور بسیاری از شتر داران پرورش آن را به منظور تولید شیر و یا ماست و دوغ شتر انجام می‌دهند (مقدس، سایت پرورش و نگهداری شتر). با این حال گاه از شیر شتر فرآورده‌های خاصی تولید می‌شود چرا که با توجه به علوفه در دسترس شتر، مزه شیر آن نیز متفاوت است. مثلاً در منطقه «گمیشان» شیر شتر به دلیل اینکه شتر از گیاهان شور تغذیه می‌کند طعم شوری دارد، بنابراین پتانسیل تهیه فرآورده‌هایی مانند خامه، کره، پنیر و غیره را ندارد. اما از محصولات مهم شیر شتر در ترکمن صحرا می‌توان به یک فرآورده تخمیری به نام «چال»^۱ /čal اشاره کرد که مصرف آن در میان ترکمن‌ها طرفداران زیادی دارد (قره‌باش و همکاران، ۱۳۸۷: ۵۸).

۷- در ساخت چادر عشایری: پشم شتر از دیرباز در مناطق خشک و کویری ایران و شهرهای حاشیه کویر مورد مصرف فراوانی داشته است و چادر اغلب عشایر چادرنشین از پشم این حیوان بافته می‌شد زیرا عایق خوبی در برابر گرما و سرما بوده است. شترداران از پشم و کرک شتر استفاده‌های زیادی می‌برند و از آن در تهیه پتوهای دستی و همچنین قالیچه‌های کوچک استفاده می‌کنند (بارانی و شهرکی، ۱۳۹۱: ۱۷۴، ۱۷۵). همچنین ژاکت، کلاه، نمد آستین‌دار، جانماز، سفره خمیر، بازوبند و بند حمال یا بند حمایل از جمله بافتنی‌هایی است که با پشم شتر می‌بافند (ایران‌نژاد پاریزی، ۱۳۸۵: ۷۸).

^۱ - چال ترش و رقیق است و به عنوان غذای کاملی با نان در بهار و تابستان خورده می‌شود (نک: عسگری خانقاه و کمالی، ۱۳۷۴: ۱۷۱)

۸- در جذب توریست: استفاده از شتر برای جذب توریست و گردش مسافران در مناطق کویری یکی از راههای تولید درآمد در مناطق کم درآمد و خشک است که امروزه بسیار رونق گرفته است. از این روچندان عجیب نیست که در ترکمن نشینان ضربالمثلی وجود دارد که می گوید اگر شتر داشته باشید انگار دنیا را دارید (آیت، ۲۶).

شتر در ایران

پرورش شتر در کشور ما پیشینه دیرینه‌ای دارد و نیاکان ما از دیرباز، از پشم، شیر و گوشت شتر بهره می‌بردند. در ایران سه گروه شتر دو کوهانه، یک کوهانه و آمیخته وجود دارند، که هر کدام شامل تیپ‌های متعددی نیز هستند. منابع ژنتیکی شتر در ایران بیشتر از نوع شتر یک کوهانه (Camelus dromedarius) است و شترهای دو کوهانه (Camelus bactrianus) به تعداد خیلی کم در استان اردبیل وجود دارند که در حال انقراض هستند (مرادی شهربابک و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۶).

همانطور که اشاره شد، اکثریت شتران کشور را شتران یک کوهانه تشکیل می‌دهند که این شتران در چهارده استان کشور پراکنده‌اند. این استان‌ها عبارتند از سیستان و بلوچستان، خراسان، یزد، کرمان، گلستان، سمنان، هرمزگان، بوشهر، فارس، خوزستان، اصفهان، آذربایجان شرقی، اردبیل و قم که از این میان بالاترین تعداد شتران در دو استان سیستان و بلوچستان و خراسان وجود دارد. شتران یک کوهانه ایران دارای تیره‌های مختلفی از جمله ترکمن، بلوچی، بندری و کلکوئی هستند (مقدس و پیشنمازاده، ۱۳۷۶: ۷۵). در ایران اقوام متعدد و مختلفی از جمله قشقایی‌ها، باصری‌ها، اعراب فارس، ترکمن‌ها، بلوچ‌ها، کردهای خراسان و تعدادی از ایلات آذربایجان به نگهداری شتر پرداخته‌اند (پاپلی و خانیکی، ۱۳۷۹: ۲۱۶). بدین لحاظ خانواده شترهایی که یک کوهان دارند به دلیل گستردگی و میزان جمعیت، دارای بیشترین اثرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در ایران هستند.

جایگاه شتر در فرهنگ

از آنجا که شترداری یکی از ارکان مهم معیشت و اقتصاد خانوار در روستاها و عشایر بوده است، شتر از دیرباز در فرهنگ عامه مردم روستایی و عشایری ریشه دوانده و حجم فراوانی از ادبیات شفاهی مردم این دیار را به خود اختصاص داده است که در این قسمت به گوشه‌هایی از این فرهنگ مکتوب شفاهی اشاره می‌گردد:

چند ضرب المثل:

«این شتری است که در خانه همه می خوابد»، در زمانی که بخواهند بگویند این کار بالاخره انجام می شود و اتفاق آن حتمی است از این مثل استفاده می شود. ولی باور بعضی از مردم است که اگر شتری بدون دلیل و هدایت در خانه کسی زانو بزند و بخوابد، ممکن است یکی از افراد آن خانواده فوت کند.

«نه شتر می خواهم نه دیدار عرب»، شبیه مثل معروف: «عطایش را به لقایش بخشیدم.»

«اگر شتر پشتش را دید فلانی مرا هم می بیند»، در موقع قهر و دلخوری زیاد به عنوان تهدید می گویند.

«اگر شتر آذور (نوعی خار) می خواهد گردنش را دراز کند»، یعنی اگر کسی مایل است چیزی به دست آورد، باید تلاش هم بکند.

«لوساشه مٹ لوش شتر انداخته روی هم»، لب هایش را مثل لب های شتر روی هم انداخته، اخم کرده و ساکت است و دلخوری و ناراحتی خود را بروز می دهد.

«دهانش مٹ لوک مست کف کرده»، یعنی به شدت ناراحت و عصبانی است و دائماً با خودش حرف می زند.

«شتر دزدی دولا دولا نمی شود»، (یا شتر سواری دولا دولا نمی شود)، یعنی کاری خطا پنهان نمی ماند و عیان و آشکار می شود.

«فلانی کینه اش کینه شتری است»، کسی که مدت ها کینه کسی را به دل داشته باشد و گذشت نکند (ایران- نژاد پاریزی، ۱۳۸۵: ۷۹ و ۸۰).

همچنین کرمانی ها می گویند: «مثل شتر دور خود تو نبین، دور خود تو ببین». یعنی آینده نگر باش.

«شتر دیدی، ندیدی»، انکار کردن واقعیت

«اُشتری بر مرغزاری رفت... رفت...»، در مورد انجام کارهای بیهوده

«اُشتر و ببین، مهار شو ببند...»، در مورد احتیاط کردن در انجام برخی امورات (بانو ایزدی، کرمان).

همچنین مثل‌های دیگری مانند: «شتر آهسته می‌رود شب و روز»، «شتر ارزان است، خدا لعنت کند قلاده-
اش را»، «شتر که افتاد، جهازش بار قاطر است» را می‌توان در خصوص شتر برشمرد (شاملو، ۱۳۸۴).

چند دو بیتی:

شتر دیدم که لیلی وار می‌رفت

چو چابک رنگ و بی افسار می‌رفت

سر افسار به دست چرخ گردون

به پشت بار و به نزد یار می‌رفت

شتر دیدم ره رودبار می‌رفت

جهاز رنگین و بی افسار می‌رفت

به دل گفتم سر راهش بگیرم

حسینا بود، نزد یار می‌رفت

حسینا کرّه‌ی نو زین سواره

به زیر سایه‌ی پروردگاره

خداوندا: حسینا را نگهدار

میون فارس و کرمون، دهینه داره

سرکوه بلند نی می‌زنم نی

شتر گم کرده ام پی می‌زنم پی

شتر گم کرده‌ام با بار حاشی

گلی گم کرده‌ام شاید تو باشی (بانو ایزدی، کرمان).

دو زلفون سیات کرده مهارم

شتر بودم کشیدی زیر بارم

من از بار گرون پروا ندارم

خدا قسمت کنه دیدار یارم

گرفتم چل شتر و چار سارِبون

گرفتم بار بندر تا خراسون

خداوندا خراسون کن نصیبم

برم پابوس آقای غریبم

اگر یار منی ترک سفر کن

که خوی جاهلی از سر بدر کن

اگر خواهی من و تو یار باشیم

شترداری مکن کار دگر کن

شتر از بار می ناله من از دل

بنالیم هر دومون منزل به منزل

شتر ناله که من بارم گرونه

منم نالم که دور افتادم از ول (ایران‌نژاد پاریزی، ۱۳۸۵: ۸۰).

قصهٔ متل «کینه شتری»: از آنجا که این متل در حال حاضر بین مردم شهری و روستایی رواج دارد، قصهٔ آن به این شرح است: تعریف می‌کنند که در یکی از روستاهای رفسنجان «ساربان ناخواسته و بی دلیل با چوب ساربان شتری را مورد ضرب قرار می‌دهد. چند سال بعد شتر به ساربان حمله می‌کند و ساربان که اطلاعی از مست‌شدن شتر نداشت، ابتدا متوجه نمی‌شود ولی وقتی دهان کف‌آلود شتر را می‌بیند، به یاد قصه‌های مردم در بارهٔ کینه شتر می‌افتد و پا به فرار می‌گذارد تا شتر او را به زمین نزند و زیر سینه خود نیندازد و استخوان هایش را خرد نکند. ساربان وقتی نزدیک شدن شتر را حس می‌کند، فوراً بالاپوش خود را روی بوته خاری می‌اندازد و به فرار ادامه می‌دهد. شتر که فرار او را نمی‌بیند، چند دقیقه کت او را «سینه-مال» می‌کند. اما بعد از مدتی متوجه ساربان می‌شود و او را دنبال می‌کند تا این که دیگر ساربان لباسی برای گول‌زدن شتر در بر نداشته تا به رشته قناتی می‌رسد. وارد دهانهٔ یک چاه می‌شود و خود را از دید شتر پنهان می‌کند. شتر بو می‌کشد و چاه را پیدا می‌کند و چون نمی‌تواند برای از بین بردن ساربان کاری انجام دهد، بر دهانهٔ چاه می‌خوابد و منتظر می‌ماند. اهالی که از نیامدن ساربان و شتر آگاه می‌شوند، به جست‌وجو می‌پردازند تا شتر را در دهانهٔ چاه می‌یابند که ناراحت و غرش‌کنان در انتظار انتقام از ساربان است» (همان، ۷۸).

چیستان: آن چیست: سر سبدي، لب نمدي، کلوچه‌پا، جوزانداز (پاسخ: شتر)

از کوه در آمد هول هول گوردن دراز و دم کوله (پاسخ، شتر) (هاشمی، ۱۳۹۲: ۶۰)

یک معما: شخصی در حال مرگ بود و قبل از مرگش وصیت می‌کند که من ۱۷ شتر و ۳ فرزند دارم شتران مرا طوری تقسیم کنید که بزرگترین فرزندم نصف آنها را و فرزند دومم یک سوم آنها را و فرزند کوچکم یک نهم مجموع شتران را به ارث ببرند.

وقتی که بستگانش بعد از مرگ او این وصیت نامه را مطالعه کردند، متحیر شدند و به یکدیگر گفتند ما چگونه می‌توانیم این ۱۷ شتر را به این ترتیب تقسیم کنیم؟ و بعد از فکر کردن زیاد به این نتیجه رسیدند که تنها یک نفر می‌تواند به آنها کمک کند. بنابراین آنها نزد امام علی (ع) رفتند تا مشکل خود را مطرح کنند.

حضرت فرمود: رضایت می‌دهید که من یکی از شترانم را به شتران شما اضافه کنم و آنگاه تقسیم بنمایم. حاضران گفتند: «چگونه رضایت نمی‌دهیم.» پس حضرت شتر خویش را به سایر شتران اضافه نمود و به فرزند بزرگ که سهمش نصف شتران بود، نه شتر داد. به فرزند دوم که سهمش ثلث شتران بود، شش شتر داد و به فرزند سوم که سهم او یک نهم بود، دو شتر داد و در آخر یک شتر باقی ماند که همان شتر حضرت بود.

سخن پایانی

شتر یکی از حیوانات شگفت‌انگیز کره زمین است که ویژگی‌هایش همیشه مورد توجه مردم به‌ویژه مردمان عشایر و صحراگرد و کویرنشین بوده است. شاید اهمیت این حیوان در قرآن نه به دلیل ارزش آن در زمان نزول قرآن برای اعراب، بلکه به دلیل این بوده که شتر همچنان پس از گذشت قرن‌ها هنوز از مظاهر شگفت‌انگیز آفرینش بوده و هر روز نیز بر عجایب آفرینش آن افزوده می‌گردد. استفاده از شتر به دلیل زیستن در شرایط سخت نظیر کم‌آبی، گرما، طوفان شن، تغذیه کم و نامناسب و قدرت تحمل این حیوان در بین موجودات دیگر منحصر به فرد است. از این روست که این توان خاص شتر موجب توجه ویژه‌یی در عصر حاضر به این حیوان می‌شود. در عصر حاضر نیز استفاده از شتر علاوه بر استفاده‌های قبلی به اشکال جدیدی همچون جذب توریست افزون یافته که موجب درآمد زایی برای مردمان کویر و کشورهای که با صحرا همجوار هستند، گردیده است. همچنین از آنجا که شترداری یکی از ارکان مهم معیشت و اقتصاد خانوار در روستاهای کویری و عشایر بوده است، شتر از دیرباز در فرهنگ عامه مردم روستایی و عشایری ریشه دوانده و حجم فراوانی از ادبیات شفاهی مردم این دیار را به خود اختصاص داده است که با حضور

در این جوامع می‌توان اشکال مختلف این فرهنگ شفاهی را در اشعار، دوبیتی‌ها، داستان‌ها و افسانه‌ها، مثل -
ها و ضرب‌المثل‌ها، معماها و چیستان‌ها و سایر عناصر فرهنگی این مردمان به‌خوبی مشاهده کرد.

منابع:

- ابراهیمی، معصومه (۱۳۸۶)، «نقش شتر در اقتصاد معیشتی روستای فرخی منطقه خور و بیابانک»،
فصلنامه «نجوای فرهنگ»، شماره ۵ و ۶، پاییز و زمستان، صص ۹۳ تا ۱۰۶
- ایران‌نژاد پاریزی، عزیزالله (۱۳۸۷)، «جایگاه شتر در فرهنگ مردم آشکارا حاجی آباد بندرعباس»،
فصلنامه نجوای فرهنگ، سال سوم، شماره دهم، زمستان، صص ۳۱ تا ۴۲
- آیت، هدا (۱۳۹۵)، «تأملی در خلقت شتر از دید قرآن و علم»، دو فصلنامه پژوهش‌های علم و
دین، سال هفتم، شماره اول، بهار و تابستان، صص ۲۵ تا ۴۷
- بارانی، حسین؛ شهرکی، محمدرضا (۱۳۹۱)، «فرهنگ و دانش عامیانه (مطالعه موردی: شیوه‌های
ستنی و دانش بومی شترداری)»، دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، شماره ۱، بهار و تابستان،
صص ۱۴۹ تا ۱۸۰
- پاپلی یزدی، محمدحسین؛ لباف خانیکی، مجید (۱۳۷۹)، «ترکیب گله در دامداری ستنی ایران»،
فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۶، صص ۲۰۹ تا ۲۳۴
- حکیمی، محمود (۱۳۷۴)، شگفتی‌های جهان خلقت، قم: انجام کتاب
- دیگار، ژان‌پییر (۱۳۸۵)، مردم‌شناسی انسان و حیوانات اهلی: انسان کدام حیوان را، چرا، چگونه،
کی و کجا اهلی کرد، مترجم اصغر کریمی، نشر افکار
- شاملو، احمد (۱۳۸۴)، کتاب کوچ، انتشارات مازیار
- عامری، جواد؛ طباطبایی، سید حسن (۱۳۹۶)، «واژگان و اصطلاحات شترداری در گونه زبانی
«طُرد»»، دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه، سال ۵، شماره ۱۶، مهر و آبان، صص ۲۱۷ تا ۲۴۲
- عسگری خانقاه، اصغر؛ شریف کمالی، محمد (۱۳۷۴)، ایرانیان ترکمن (پژوهشی در مردم‌شناسی و
جمعیت‌شناسی)، انتشارات اساطیر
- فرحان، نایفه (۲۰۰۰)، أسماء أعلام من البادية، الاردن: الاکادیمیه للنشر

- قره باش، آشورمحمد؛ احمدی، مسعود؛ اکبرپور، حسن؛ آنه قره جه، قربان محمد (۱۳۸۷)، «مطالعه پرورش شتر یک کوهانه ترکمن و تولیدات آن در استان گلستان»، مجله الکترونیک کشاورزی و منابع طبیعی گلستان، جلد اول، شماره اول
 - گیرشمن، رومن، (۱۳۶۶)، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران، بنگاه ترجمه نشر کتاب
 - مرادی شهر بابک، حسین و دیگران (۱۳۹۴)، «تعیین معادله صفت وزن شتر از صفات بیومتری شتران نژاد یزدی با استفاده از آنالیز رگرسیون خطی چند متغیره به روش تحلیل مولفه‌های اصلی»، نشریه علوم دامی، شماره ۱۰۸، پاییز، صص ۲۵-۳۴
 - مصطفوی، علی اصغر (۱۳۷۷)، «شتر». مهر، شماره ۱۵، صص ۱-۵
 - مقدس، احسان (۱۳۹۰)، «موارد استفاده شتر در گذشته و حال»، سایت پرورش و نگهداری شتر، مشاهده شده در تاریخ: ۹۶/۱۰/۲ به نشانی: <http://shotor.persianblog.ir/post/24>
 - مقدس، احسان؛ پیشنمازاده، کاظم (۱۳۷۶)، «درآمدی بر شناخت نژادهای شتر در ایران»، ماهنامه مزرعه، شماره ۱۱، بهمن و اسفند ۱۳۷۶، صص ۷۳ تا ۷۸
 - ناظرعدل، کامبیز (۱۳۶۵)، پرورش شتر، تهران: جهاد دانشگاهی
 - هاشمی، سید علیرضا (۱۳۹۲)، چیستان؛ مقبول دیروز، مغفول امروز، انتشارات سروش
 - مصاحبه با بانو ایزدی، از اهالی کرمان
- و نیز:

- Bulliet, R., (1975), the camel and the wheel, Cambridge.

نسخه نخست این مقاله در فصلنامه «حفاظت شکار و طبیعت»، سال چهاردهم، شماره ۴۸، بهار ۱۳۹۷، صص ۵۲ تا ۶۱ انتشار یافته است.